

5394

د...
۱
۷۸
سید



سرشناسه:

شهیدی پاک، محمد رضا

عنوان و نام پدیدآور:

تشکیلات اسلامی و دیوان سالاری ایرانی عهد سلجوقیان /

محمد رضا شهیدی پاک.

مشخصات نشر:

قم، سرای کتاب، ۱۳۹۷

مشخصات ظاهری:

۷۸ ص

شابک:

۹۷۸-۶۰۰-۹۸۸۰-۷۹-۹

وضعیت فهرست نویسی

فیفا

موضوع:

بوروکراسی - ایران - تاریخ

موضوع:

ایران - تاریخ - سلجوقیان - سیاست حکومت

رده بندی کنگره:

DSR ۸۰۹ / ۵ ت ۹ ش / ۱۳۹۷

رده بندی دیویی:

۹۵۵/۰۵۲

شماره کتابشناسی ملی:

۵۴۵۱۱۸۹

انتشارات سرای کتاب

تلفن: ۰۹۱۰۷۷۱۷۱۸۷

شناسنامه:

عنوان کتاب: تشکیلات اسلامی و دیوان سالاری ایرانی عهد سلجوقیان

مؤلف: محمد رضا شهیدی پاک

ناشر: سرای کتاب

تیراژ: ۵۰۰ جلد

نوبت چاپ: چاپ اول / ۱۳۹۷

قیمت: ۱۸۰۰۰ تومان

همه حقوق مادی و معنوی برای مؤلف محفوظ است

تشکیلات اسلامی و دیوان سالاری ایرانی

عهد سلجوقیان

دکتر محمد رضا شهیدی پاک

فهرست مطالب

فهرست مطالب	۵
پیشگفتار	۶
مقدمه : سلاجقه : از اشغال گری تا سلطنت و استفاده از دیوانسالاری ایرانی - اسلامی :	۹
بخش اول : مبانی نظری تشکیلات عصر سلجوقی:	۱۶
بخش دوم: نمودار تحلیلی و توصیفی تشکیلات و دیوانسالاری ترکی - عربی - فارسی سلاجقه	۲۰
بخش سوم : تشکیلات دربار و دواوین مرکزی عصر سلاجقه	۳۳
بخش چهارم : مهمترین دواوین مرکزی عهد سلاجقه :	۳۶
بخش پنجم: ویژگی های تشکیلات و صفات عمومی صاحب منصبان در دیدگاه نظام الملک :	۵۰
فهرست منابع و مآخذ	۷۰

پیشگفتار

سیر اجمالی تشکیلات اسلامی و دیوان سالاری ایرانی :

تشکیلات اسلامی و دیوان سالاری ایرانی از مظاهر تمدن و میراث معنوی در زمینه اندیشه سیاسی اجتماعی جوامع ایرانی و اسلامی است. و دارای فرایندی تاریخی مستمر است. بررسی تاریخ اجمالی تشکیلات اسلامی و دیوان سالاری ایرانی و تحلیل فرآیند تحول و استمرار و تداوم تشکیلات و دیوانسالاری ایرانی و اسلامی در قرون وسطی این است که، تشکیلات اسلامی در عصر پیامبر و جانشینان نخستین او در صدر اسلام با دو دسته امضایی و تأسیسی شکل گرفته است. زیرا عرب علاوه بر تشکیلات ساده اداره امور که در جزیره العرب پیش از اسلام تجربه کرده بود، در متصرفات خود در ایران ساسانی و روم شرقی با سازمان‌های اداری و دیوان سالاری دیرینه‌ای روبرو شد و از آن‌ها در اداره امور و حفظ سلطه خود سود جست. مسئله پژوهش حاضر تعیین میزان اصالت تشکیلات اسلامی و جایگاه نظام اداری رومی و ایرانی در تشکیلات اسلامی است زیرا دیوان سالاری اسلامی از ابتدای شکل‌گیری در عهد پیامبر شاهد مواردی از اصالت و استقلال و ابتکار و ابداع در تأسیس سازمان اداری، نظامی، قضایی، دیپلماتی و روابط خارجی، شرطه و نهادهای مربوط به تأمین امنیت داخلی به وسیله پیامبر (ص) بود که در دولت‌های بعدی حتی تا خلافت عثمانی حفظ شد. پژوهش حاضر این مطلب را اثبات کرده است که تشکیلات اسلامی با وجود اینکه در مواردی دارای اصالت اسلامی و تأسیسی است. اما واقعیت تاریخی در ادوار مختلف تشکیلات اسلامی، استمرار حداکثری دیوانسالاری ایرانی است و بررسی تاریخ تشکیلات از عهد پیامبر تا عصر صفوی و عثمانی، گویای اصالت تشکیلات ایرانی در مجموعه رو به تکامل تشکیلات اسلامی است. تشکیلات اسلامی قرن‌ها است که کانون تحقیقات داخلی و خارجی است. که با نوشته‌های اداری یعقوبی و جاحظ و قدامه شروع شد و با صحیح الاعشى دایره المعارف تشکیلات اسلامی به اوج خود رسید، در تحقیقات خاورشناسی از پانصد سال پیش به این سو در دوره رنسانس بیکن دیوانسالاری

اسلامی و استمرار خلافت عباسی بر اساس آن را مایه شگفتی دانسته است و در قرن بیست و یکم این برنارد لوئیس است که حیرت‌آورترین نمونه تداوم دیوانی را بعد از فتوحات اعراب دانسته است. پژوهش حاضر که تلخیصی از کتاب تاریخ تشکیلات در اسلام است، فرضیه تداوم و استمرار دیوانسالاری اسلامی در شرق و غرب جهان اسلام و تأثیر آن در ثبات و طول عمر دولت‌ها و پایداری جوامع اسلامی و فرهنگ و تمدن اسلامی و رابطه متقابل آن‌ها با یکدیگر را با بررسی عناصر تجربه تاریخی دیوانسالاری اسلامی که بوسیله دولت‌های مسلمان تولید شده را بررسی کرده است وجه اهمیت تشکیلات اسلامی، توسعه دیوان و اداره مرکزی در عصر پیامبر است، این اداره مرکزی در عصر اموی در مناطق رومی و در عصر عباسی در مناطق ایرانی توسعه فوق‌العاده پیدا کرد، دیوان جند و دیوان خراج و عطاء از نخستین دواوینی است که مسلمانان تأسیس نمودند. دیوان رسایل، دیوان برید، دیوان خاتم از مهم‌ترین دواوین تا پایان قرن دوم هجری است در عصر عباسی سازمان اداره مرکزی شکل متمرکز پیدا کرد و توسعه کمی و کیفی دیوان‌ها آغاز شد، دیوانسالاری اسلامی در قرن چهارم هجری به اوج خود رسید و در دارالخلافه و درگاه مرکزی و پایتخت حدود بیست دیوان و وزارتخانه تأسیس شد، عنصر اصلی دیوان در تشکیلات اسلامی، کاتب است، پیدایش ده‌ها اثر در خصوص جایگاه کاتب و شیوه‌های کتابت از جمله کتاب «صبح‌الاعشی» که گزارشی از هشت قرن تلاش دیوان کتابت یا انشاء است، حاکی از اهمیت کاتب در دیوانسالاری و ادارات مرکزی است.

توسعه تشکیلات اسلامی در عصر سلاجقه :

اداره مرکزی در عصر غزنوی و سلجوقی ترکیبی از سنن بومی ایرانی و مقتضیات خلافت است، اداره مرکزی و دیوانسالاری عصر سلجوقی شکل متمایز و توسعه یافته‌ای از دیوانسالاری اسلامی است، که انواعی از آن در عصر ایلخانی، عصر تیموری به ویژه عصر صفوی از جهت اصلاحات نوین دیوانسالاری شکل گرفت، دیوانسالاری عثمانی نیز نوع منحصر به فردی از اداره مرکزی است. در مورد دیوانسالاری مرکزی، منابع هر

عصر، تحقیقات مستقلی ارائه شده است. برخی منابع توسعه اداره مرکزی را از نشانه‌های پیشرفت فرهنگ و تمدن اسلامی ارزیابی نموده‌اند؛ اهمیت تحقق سازمان اداری مرکزی در تشکیلات اسلامی در برخی از ادوار آن مانند عصر سلجوقی که ترکیبی از مقتضیات اسلامی و تجارب ایرانی و با حضور کارگزاران عالی‌رتبه ایرانی در منطقه ایرانی است؛ به حدی است که محققان غربی به عنوان رساله دکتری آن را مورد پژوهش قرار داده‌اند، دیوانسالاری در عصر سلجوقی از کارلا کلوزنر، تحت راهنمایی گیب (Gibb) خاورشناس مشهور نمونه‌ای از اشتیاق خاورشناسان به میراث عظیم تشکیلات اسلامی در تمدن اسلامی است. حکومت سلجوقی دولت شگفتیها نام گرفت زیرا عصر آن‌ها دوره هم‌زمان انتقال و تحول همراه با تداوم است. ابعاد فرهنگی اجتماعی آموزشی و اقتصادی و بویژه نظام و تشکیلات اداری و به‌طور علی‌حده تشکیلات اداری تعلیم و تربیت و نظام آموزش و پرورش آن همواره مورد تحقیق و بررسی بویژه در قرن بیست بوسیله شرق شناسان و اسلام شناسان بوده است. تحقیق حاضر در استمرار دو کتاب از جندی شاپور تا نظامیه و تاریخ تشکیلات اسلامی و پژوهش مهار آموزش‌های شیعی بوسیله سلجوقیان است. نظام الملک در قلب تشکیلات سلاجقه جای دارد او در سیاستنامه بحث‌های نظری اساسی در اصلاح و توسعه تشکیلات دارد که هم در عصر او دیگر دوران کارایی مفید دارد از جمله تأکید فراوان خواجه بر دیوان برید و صاحب‌الخبر و مشرفان در دربار و توصیه اکید در فصل چهل و دوم اندر انک دو مرد را نافرمودن و بیکاران را عمل فرمودن و محروم نا گذاشتن. دیوان سالارس سلاجقه استمرار و توسعه دیوان سالاری بویهی و غزنوی و به‌طور کلی تداوم دیوان سالاری ایرانی است که نظام الملک در سیاست نامه ضمن توجه به این امر نقد‌هایی بر آن نوشته و توصیه‌هایی در مواردی خاص دارد.

مقدمه : سلاجقه : از اشغال گری تا سلطنت و استفاده از دیوانسالاری ایرانی -

اسلامی :

۱- دومین اشغال ایران پس از ورود عرب به ایران و تداوم فرهنگ :

پس از سقوط ساسانی و تصرف کامل ایران بوسیله عرب و تحول پایدار در ایران ورود ترک های سلجوقی به ایران دومین مرحله تحول پایدار در ایران پس از سقوط پادشاهی آل بویه است که می خواست اقتدار ایران ساسانی را برقرار سازد . دولت سلجوقی از دولت هایی است که طرح اشغال و براندازی دولت محلی و بومی ایرانی و تشیع امامی در ایران بویهی بوسیله خلافت تسنن ترتیب داده بود ، اجرا کرد . آن را به ورود عرب به ایران تشبیه کردند . با این وجود دولت شگفتیها نام گرفت . این اشغال مانند سایر اشغال ها با تداوم اندیشه ایرانی و فرهنگ و زبان ایران همراه است .

۲- محدوده جغرافیایی سلجوقیان

محدوده جغرافیایی این دولت در بیان خواجه نظام الملک وزیر و بنیانگذار نظام آموزشی سلجوقی در جایی که از او سوال شد؛ که چرا اجرت مداحان را به انطاکیه برات نموده است که تا آن جا سه ماه راه است می گوید؛ برای اینکه به کسانی که وسعت آن ملک بر آن ها معلوم نیست معلوم شود که طول و عرض ملک سلطان از کجا تا کجاست . (راوندی ۱۹۲۱ ص ۱۲۸) و نیز ملک شاه وقتی در لاذقیه در ساحل دریا سجده شکر بجا آورد از برای آنکه ملک او از اقصای شرق تا به کنار دریای مغرب رسیده بود . (نخجوانی / ۱۴۰۲ ص ۲۳۴) نویسندگان عصر سلجوقی که وسعت ملک سلجوقی و استحکام و دوام آن را دیده اند . بیاناتی گاه مبالغه آمیز دارند که نشانه سیطره و گستردگی دایره نفوذ قدرت دستگاه دولتی سلجوقی بوده است ابوالرجاء قمی در این باره گفته است : ((عمر دولت آل سلجوق به دندان سوسمار ماند که هرگز نیفتد ملوک متقدم چون آب زلال بودند که با دولت سلجوقی تا قیام الساعه رونق و طراوت خواهد داشت . (راوندی ص ۱۲۹) .

۳- پراکندگی جغرافیایی تشکیلات اداری آموزش عهد سلجوقی:

محدوده قدرت آنها را در نظام آموزشی آن ها و پراکندگی آن که نام تشکیلات تعلیم و تربیت دارد باید جست. مراکز عمده زیر سلطه اداری آموزشی دولت در عصر سلجوقی است در چهار نقطه عمده خراسان بوده است. مرو، بلخ، نیشابور و هرات که یاقوت در معجم از این چهار شهر به عنوان مهمترین مراکز علمی آن عصر یاد کرده است. در ناحیه جبال اصفهان و ری به مرکزیت قم در جزیره؛ موصل در شامات؛ دمشق از دیگر مراکز مهم آموزشی در عصر سلجوقی بوده است. راحه الصدور از خراسان به عنوان قبله علوم در عصر سلجوقی نام برده است. و سبکی از مرو به عنوان مهمترین مرکز آموزشی خراسان نام برده است. ((.... و در عهد سنجر خراسان مقصد جهانیان شد و منشاء علوم...)). و خراسان عمدتها مدائن اربعه کائما هی قوائمه المنیه علیها و هی مرو، نیشابور، بلخ، هرات و مرو بهترین شهر آن است چون گاهی می گویند خراسانی ها و به جای آن می گویند خراسانی ها و به جای آن می گویند المرازه که از هر دو یک چیز اراده می شود و آن خراسان است (راوندی ۱۹۲۱ ص ۱۷۱ / سبکی ۱۴۱۲ ص ۲۳۶).

۴- تاریخ سیاسی آموزشی سلاجقه - ظهور سلجوقیان

سلجوقیان طائفه ای از ترک های خزر سالیانی دراز در خدمت شاهان ترک بودند. جد ایشان سلجوق فرزند تقاق مقرب دربار شد و لقب سیاسی گرفت. او از بیم خیانت سلطان ترک راهی دیار مسلمانان شد و اسلام اختیار کرد و در صد سالگی درگذشت (نخجوانی، ۱۴۰۲ - ۲۵۵). راحه الصدور از آل سلجوق به خوبی یاد کرده است و می نویسد ((آن ها سپاهی کامکار بودند مال بسیار و حشمتی فراوان با نظام و عدت و شوکت تمام.... مردمانی دیندار نشان اقبال ایشان از غفلت دور بودن و اجتناب از دار کفر و میل به مجاورت به دار الاسلام نمودن و زیارت خانه کعبه و تقرب بایمه دین پیشه گرفتن)) (راوندی ۱۹۲۱ - ۸۶ و ۸۷) فرزندان سلجوق در ادامه راه پدر به بلاد عجم روی آوردند و هر یک از بلادی را که از خود سستی و ضعف نشان می داد را تصرف می کردند. (ابن طقطقی / ۱۳۶۰ ص ۳۹۴) ابن اثیر در ضمن حوادث سال ۴۲۹ ه از تجاوز و فساد طغرل

در خراسان خبر داده است. او آغاز حرکت سلجوقیان را از برخورد تقاق با شاه بزرگ ترک بیغو که منجر به صلح شد، خبر داده است که بدنبال آن سلجوق فرزند تقاق با استفاده از همین موفقیت بدربار شاه ترک راه یافته است، افزایش قدرت سلجوق، شاه ترک را به خیانت وادار نمود و موجب مهاجرت سلجوق و عشیره اش به بلاد الاسلام و تغییر موضع او گردید ابن اثیر (ابن اثیر/ ۱۹۸۹ ج ۶ ص ۹۶) در این مورد می نویسد ((وسمع سلجوق الخبر بجماعته کلهم و من یطیعه من دارالحرب الی دارالاسلام بالایمان و مجاوره المسلمین)). او از این پس جنگ با کفار ترک را پیشه خود ساخت و مدافع مرزهای بلاد سامانیان شد. آن چه در تاریخ سیاسی سلاجقه نزد محققان اهمیت دارد آغاز عصر تازه ای از حکومت بیگانگان در ایران با تغییری در تشکیلات است که ناگهانی نبود و به تدریج در نواحی مختلف ایران صورت گرفت . برخی کوشیده اند این تدریج را در شرق ایران خراسان مرز سند و سیحون و جیحون و شمال شرق مغرب و مرکز ایران در تشکیلات جدید رسوم ایرانی و شریعت اسلامی جای خود را به رسوم قبیله ای داد که بر این مینا عرب و ترکمان و ترک عصر سلجوقی در تحلیل و تغییر نظام دیوانی ایران مقایسه شده اند . ایجاد دگرگونی پایدار در قوم نگاری و اقتصاد ایران از نکات هنوز مورد پژوهش تاریخ سیاسی عصر سلجقی است .

۵- ورود سلجوقیان به تشکیلات ایرانی و حوزه قدرت اسلامی:

سلجوقیان برای کنترل و در اختیار گرفتن نظام اداری ایران و ورود به حوزه قدرت اسلام با موانع بسیاری روبرو بودند. از طرفی محمود و سپس مسعود غزنوی که به قدرت آل سلجوق پی برده بودند، بارها تلاش کردند تا آن ها را به اطلاعات خود در آورند، اما بدفعات مکاتبات و پیمان و امان نامه هائی که صادر کرده بودند را با نقض آن ها بی اعتبار ساخته و شمشیر در میان آل سلجوق نهاده و جماعتی از آن ها را کشته و اسیر می کردند. از قضای روزگار سلطان غزنوی چنان به غزو هند مشغول شد که از قدرت سلجوقی بکلی غفلت نمود و آن ها هم با استفاده از این فرصت نیروی تازه جمع کردند و به قتل و غارت و پیشروی در خراسان ادامه دادند سرانجام طغرل موفق شد بخشی از بلاد عجم در

خراسان را تصرف کند؛ غفلت غزنویان که ارباب رای هم به آن ها هشدار داده بودند راه را برای ورود سلجوقیان به صحنه قدرت اسلامی باز کرد. ابن اثیر از این مطلب یاد کرده و می نویسد: ((ارباب رای به مسعود گفتند: ((ان قله المبالاده بخراسان من اعظم سعادة ال سلجوقیه)) (ابن طقطقی/ ۱۳۶۰ ص ۳۹۴) (در دندانقان در ۱۰۴۰ طغرل و چغری) بالا گرفتن فتنه بساسیری در بغداد و ضعف آشکار خلافت سنی باعث شد که خلیفه بغداد از قدرت طغرل برای خاموش ساختن فتنه بساسیری کمک بگیرد. طغرل دعوت خلیفه را اجابت کرد و با سپاهیاناش به بغداد آمد و بساسیری که تابع فاطمیان بود را از بغداد بیرون کرد و رونق دوباره خلافت را سبب شد. ((قدرت سلجوقیان تثبیت شد و سلطنت آن ها از همین زمان بوسیله خلافت به رسمیت شناخته شد)) (ابن طقطقی/ ۱۳۶۰ ص ۳۹۴) صاحب الفخری از دولت سلجقی به عنوان دولت شگفتی ها نام برده (همان ص ۲۵) و می نویسد: از جمله شگفتی ها که کاشانی نام برده و گفته است ((و ظهرت العجائب...)) اینکه جماعتی که با او در یک مکتب بوده اند و یک مطلب را خوانده اند قیام کرده اند.... (کاشانی/ ۱۹۷۴ ص ۶۲) او از سلجوقیان به عنوان دولتی که در اثنای دو دولت بزرگ پدید آمده است نام برده است. (همان ص ۸۵) سلجوقیان اصلی همان سلاجقه بزرگ هستند. ((طغرل اول-الب ارسلان-ملک شاه-برکیارق-محمد؛ سنجر...)) که تحولات سیاسی ایران در قرون ۵ تا ۷ هـ به نام آن ها ثبت شده است. اتابکان مصر و شام و سلجوقیان کرمان (۴۳۳- ۵۸۳) و سلجوقیان روم (۴۷۰- ۷۰۷) نیز منشاء توسعه تشکیلات اداری خلق آثار و خدماتی آموزشی در منطقه حکومت خود بوده اند. دولت سلجوقی از ۴۲۹ تا ۷۰۰ هـ بر سرزمین پهناوری در آسیای جنوب غربی حکومت کردند. (زامباور- ۲۵۳۶- صص ۱). با قدرت گرفتن خلافت و اتابکان و تأسیس دول محلی و اختلاف خانوادگی سلاجقه و جنگ پسران ملکشاه زمینه سقوط فراهم شد. با سورث این سه را عامل فروپاشی آن ها در چهل سال اخیر دولشان دانسته است. عامل افزایش قدرت فتودال ها و بیدادفتودالی و به هم خوردن رابطه پادشاهان کوچک و بزرگ وزیران و ستم فزاینده سلاجقه و نظامی گری مفرط و پول زیاد، خرج جنگ افزار

نمودن و رها کردن معیشت مردم و بی اعتنایی به اساس عدالت از مواردی است که محققان در آسیب شناسی سرنگونی آن ها نوشته اند (نوذری/۱۳۸۵).

۶- استمرار و توسعه تشکیلات در عهد جانشینان سلجوقیان اتابکان:

از جمله فروع دولت سلجوقی باید از اتابکان نام برد که از دل دولت سلجوقی جوشیدند و در آذربایجان و موصل و فارس و سوریه و مصر فرمانروایی کردند. اهمیت اتابکان در استمرار سیاست های تشکیلاتی سلجوقیان بزرگ بویژه سنن ادارات آموزشی آن ها است. مصادر و منابع بسیاری اتابکان را دسته بندی کرده اند مانند: اتابکان موصل و اربل و دیاربکر و حلب و ... (زامباور / ۲۵۳۶ ص ۲۱۸). مهمترین اتابکان و شاهانی که از سوی سلاجقه قدرت یافتند عبارتند از:

اتابکان دمشق (۴۵۷-۵۴۹).

اتابکان سنجار (۵۶۶-۶۱۷)

اتابکان جزیره (۵۷۶-۶۴۸)

اتابکان آذربایجان (۵۳۱-۶۲۲)

۷- تشکیلات سلجوقی، «مهار، توسعه و برابری تشکیلات ایرانی :

تشکیلات سلجوقی برابری تشکیلات دوره سامانی و بویهی وایرانی پیش از آن بود. محققان به این نکته توجه کرده اند که سلاجقه ابزار سلطنت خود را در همین تشکیلات دیوانی ریشه دار و مستقر در ایران در زمینه مالیات و سازمان نظامی و آموزش یافتند. سلاجقه در حقیقت تشکیلات بویهی در عرصه های مختلف را مهار کردند و از خدمت تشیع و ایران در خدمت تسنن عباسی قرار دادند. این امر بویژه در زمینه آموزش محقق شد که سلاجقه نظام آموزش بویهی را تصرف کردند و نظامیه ها به جای دارالعلم های شیعی نشست. ورود سلجوقیان با لقب سباشی است؛ I به معنی فرمانده سپاه است که لقبی تشکیلاتی است.

۸- پیشینه تحقیقات در مورد تشکیلات سلاجقه

الف: مصادر ایرانی و عربی تاریخ سلاجقه :

سلاجقه دولتی با چندین مورخ رسمی دولتی چون راوندی و بنداری و حسینی و ابن فندق، اصفهانی ابن فوطی و معاصران سلاجقه و اتابکان آن ها چون ابن جوزی و ابن اثیر .. است که آثار آن ها به جا مانده است. این مصادر ذکر مبسوطی از تشکیلات دولت سلاجقه ارائه کرده اند. کتاب سیاستنامه خواجه نظام الملک از جمله مصادر اصلی تشکیلات اسلامی است. بررسی سندی و متنی از این اثر بوسیله محققان معاصر صورت گرفته است که نخستین سند اتصال آن به خواجه را صد سال پس از مرگ ذکر کرده اند و از جهت متن تناقض درونی بخش اول کتاب با بخش انتهایی را از جهت نگارش و مغایرت با شخصیت و دیدگاههای خواجه مورد نقد و تردید قرار داده اند و دخالت و تحریف بخش دوم کتاب به عقیده بسیاری از محققان با ادله متعدد محرز شده است. این مطلب بویژه در مورد جایگاه تشیع در تاریخ ایران اهمیت دارد (فصلنامه کلام اسلامی، منذر، ۱۳۷۸، ش ۳۰).

ب- کتاب النقض و نسبت آن با تاریخنگاری سلاجقه

کتاب نقض در واقع نقض وضعیت خاصی است که بسیاری از مورخان دولتی حکومت سلاجقه برای تصویر آن زحمت کشیدند. وضعیت جدلی حاکم بر ایران و عراق و شامات عصر سلاجقه مقتضای چنین تصاویری بوسیله فرق است که از رقبای خود ارائه می کردند و کتاب نقض در هم کوبیدن و نقض تصاویری است که حنابله از تشیع و شافعیان ارائه می کردند

ج- خاورشناسان و سلاجقه: تشکیلات پژوهی سلاجقه بوسیله کارلا کلوزنر، تحت راهنمایی گیب (Gibb): پارادایم حسرت در تاریخ ایران

خاورشناسان دودمان سلجوقی را موضوع اصلی خاورشناسی ساختند بویژه بررسی ساختار درونی و تشکیلات سلاجقه برای آن ها اهمیت فوق العاده یافت زیرا آثار آن را تا قرن بیستم دنبال کردند (لمبتون/ ۱۳۷۹/ ۲۰۱) از سقوط دول شمال شرقی ایران

مانند سامانیان را تصورات ذهنی واهی و خیالی نگریسته اند و از آن با حسرت یاد می کنند و سقوط آن را پایان عصری می دانند که ایران چندین قرن سلطه سیاسی خود را بر سرنوشت این سرزمین از دست داد (باسورث / ۱۳۷۹: ۱۷) قضاوت باسورث در مورد تفکر خاورشناسی در حقیقت ضربه ای بر پارادایم حسرت در تاریخ ایران در قرون نخستین هجری است. فروپاشی آن ها خلا قدرتی شد که ورود ترک ها را تسهیل کرد. اشغال ایران بوسیله سلاجقه نیز به اندازه اشغال ایران بوسیله عرب و مغول مورد حسرت نیست و این به دلیل تحولات پس از ورود سلاجقه بویژه در توسعه تشکیلات اسلامی است. برخی منابع توسعه اداره مرکزی را از نشانه های پیشرفت فرهنگ و تمدن اسلامی ارزیابی نموده اند؛ اهمیت تحقق سازمان اداری مرکزی در تشکیلات اسلامی در برخی از ادوار آن مانند عصر سلجوقی که ترکیبی از مقتضیات اسلامی و تجارب ایرانی و با حضور کارگزاران عالی رتبه ایرانی در منطقه ایرانی است؛ به حدی است که محققان غربی به عنوان رساله دکتری آن را مورد پژوهش قرار داده اند، دیوانسالاری در عصر سلجوقی از کارلا کلوژنر، تحت راهنمایی گیب (Gibb) خاورشناس مشهور نمونه از اشتیاق خاورشناسان به میراث عظیم تشکیلات اسلامی در تمدن اسلامی است.